

Жанна Ковба (Київ)

**Вплив політичної ситуації на соціальну
та етнічну ідентифікацію населення України
у період Другої світової війни**
(тези доповіді)

Українські території з початку ХХ ст. перебували в центрі європейської геополітики, що зумовлювало різницю соціальної та національної політики на Сході (УРСР), Східної Галичини, Буковини, Закарпаття. Спільним, за винятком політики Чехословаччини, був курс на асиміляцію, соціальні обмеження для українців, антисемітська карта чи то в етнічному, чи то у псевдоінтернаціональному вигляді.

Починаючи з 1939 р. основними політичними факторами визначилося советсько-нацистське протистояння, котре на Сході і на Заході України сприймалося через призму подій та політики Німеччини (Австро-Угорщини) 1914–1918 рр. Німеччина виступала великою міліарною потугою, ні у 1939, ні навіть у 1943 р., з огляду на політику і суперечності всередині антигітлерівської коаліції, не було ясно, чим закінчиться світова війна. Це зумовлювало надії лідерів українського національного руху на вирішення долі українців (державності) або Німеччиною, або західними союзниками СРСР.

Мало вплив і те, що жодна з держав не виступала проти масового етнічного насильства — голодомору, винищення євреїв.

Політичний сталінський терор, прискорена советизація на Заході 1939–41 рр. посилювали германофільські настрої.

Німецький, угорський, румунський окупаційні режими стали всупереч надіям своєрідним продовженням переслідування українських претензій на державність, антисемітської політики, але вже не у соціальному, а в расовому сенсі.

Жорстокий нацистський режим базувався на ставленні до українців, поляків як неповноцінних арійців, потреб Райху в робочій силі, придуренні усякого опору. Колаборацію з окупантом приймало не населення, а нав'язували нацисти.

Сталінська «політика трактувала українців як складову спільноти» советський народ і одночасно як зрадників, колаборуючих із власної ініціативи. На них, як і на інших націях, тяжіло тавро перебування на окупованій території.

Мешканці усєї України були об'єктом як більшовицької (до 1939 р.), так і нацистської антисемітської пропаганди. Дієвість останньої посилювала пам'ять про етнічні чистки, замовчування національного складу уряду, адміністрації на місцях.

Певною мірою це впливало на українсько-німецькі стосунки в різні періоди війни: 1939 — осінь 1941 р., коли в середовищі чи не всіх українських політичних сил в еміграції і в Україні були надії на Німеччину у справі визволення від більшовицької влади, мовчазна згода щодо трактування євреїв як опори більшовицького режиму, соціальної, а не етнічної спільноти. З осені 1941 р. починається новий етап у стосунках сторін.

З боку Німеччини — терор, переслідування, з боку націоналістичних угруповань — перехід до самостійної боротьби з советськими і німецькими окупантами (УПА).

Друга світова війна велася, особливо з боку СРСР, з цілковитим ігноруванням міжнародних правил (статус полонених), противники були спрямовані на тотальне винищення, використання засобів небаченої жорстокості, підступу, обману в політиці. Молоде покоління, котре виросло в умовах перманентного політичного насильства, економічних криз, попри відмінності в ідеології (комуністи, нацисти, націоналісти), мало спільні риси: сповідування ксенофобії, ігнорування моралі, екстремізм, нагнітання страху і ненависті до ворожих сил. Українська ситуація ускладнювалася трагедією розколу в ОУН, братовбивчими конфліктами.

На території України переплелися етнічні, соціальні конфлікти, організовані також і зовнішніми силами, без огляду, що жертвами ставали цивільні.

На поведінку національних еліт впливали їхній довоєнний статус, історичний досвід, територіальні відмінності окупаційного режиму, ситуативні рішення урядів-противників та їхніх союзників, а також розірвані комунікаційні зв'язки, обмежена інформація про політичну ситуацію у світі, рівень політичної культури.

Політична платформа ОУН(б) як консолідувала певні групи населення, так і призводила до збільшення кількості жертв. Специфікою було мало досліджене нині явище співіснування колаборації і опору (наприклад,

участь української поліції в репресіях, єврейських акціях і рятування євреїв, українців від вивезення до Райху). У дистрикті Галичина консолідуючою силою, моральною опорою були греко-католицька і римо-католицька церкви.

Лінія поведінки основної маси населення формувалася незалежно від політичної орієнтації, етнічності, зон окупації. Основним був інститут самозбереження: вижити, зберегти родину, близьких. Солідарність з політичними силами, звужуючи шанси на виживання, диктувала ситуативність поведінки: вичікування, відверта лояльність, опір. Становище на фронті, поразки німецької армії, успіхи союзників суттєво впливали на вибір: колаборація чи опір. Ситуативну поведінку зумовлювала й пропаганда, пам'ять про сталінські репресії, реалії жорстокого окупаційного режиму, криза віри як у класові, так в релігійні ідеали, а також індивідуальні людські якості, міжособові контакти.

У пересічних українців, на відміну від поляків, частково росіян, посилюється страх своєї етнічності. У середовищі євреїв Східної Галичини поряд зі страхом етнічності спостерігається подиву гідна демонстрація свого єврейства як засобу духовного спротиву.

Соціальну поведінку формували як втрата поняття гріха, моральних цінностей, почуття власної гідності, так і спокуси влади над ближнім, збагачення, помсти, перспектив майбутнього життя.

Під впливом нацистської пропаганди відновлюються, закріплюються, а під впливом советської — формуються нові етнічні й соціальні стереотипи, міфи (петлюрівці, бандерівці, східняки-москалі, жидо-комуна, єврей-боягузи, воювали в Ташкенті, німці гнали їх, як худобу на заріз).

Однак домінував не лише інстинкт самозбереження, а й усвідомлення потреби духовного життя, навернення до Бога, відповідальності за власну душу, власні вчинки, цінності й гідності людського життя, міжлюдської, міжособистої солідарності.